

Novotvary a internacionalismy v češtině v období pandemie covid-19

Keywords: anglicisms, borrowings, coronavirus, internationalisms, neologisms

Klíčová slova: anglicismy, coronavirus, internacionalismy, novotvary, výpůjčky

Abstract

The paper represents a brief inquiry into the occurrence of neologisms, borrowings and international terms used in the Czech language, strictly bound by the contemporary covid-19 pandemic events. The employed examples include both, older borrowings, fully domesticated in Czech, as well as the new ones, not yet recorded in any of the reliable printed Czech dictionaries. It focuses mainly on borrowings of Greco-Latin adstrate but also on loanwords of Romance origin, Anglicisms and, to a limited extent, loanwords of German origin in Czech. In addition, a small number of examples is represented by the terms of Slavic and Old Czech origin. The article outlines how the currently used lexical units from different source languages function in the Czech language and their level of adaptation to the Czech orthographic, phonological and morphological systems including some of their semantic peculiarities.

Předkládaný článek se zabývá novotvary, výpůjčkami a internacionalismy užívanými v českém jazyce v období coronavirové pandemie. Vybrané příklady obsahují jak starší výpůjčky, plně zdomácnělé, tak i nové, dosud v českém jazyce nezakotvené v žádném z dostupných tištěných slovníků cizích slov. Nacházejí se zde výpůjčky, které tvoří řecko-latinský adstrát, ale také slova původu románského, anglicismy, germanismy a rovněž příklady slov původu slovanského a staročeského. Jejich grafický zápis, foneticko-fonologická realizace, morfologicko-syntaktický stupeň adaptace a některé sémantické odlišnosti odrážejí míru zdomácnění vázanou na současné pandemické události. Analyzované příklady pochází z tištěných a online zdrojů.

1. Úvod

Předkládaný článek se zabývá problematikou užívání lexikálních jednotek přejatých z cizích jazyků a užívaných v současné češtině

ovlivněné obdobím koronavirové epidemie. Pozornost je zaměřena jak na výrazy objevující se ve spisovných českých textech, tak i na výrazy sociolektického charakteru, například nespisovné jazykové prostředky, u nichž je funkce ryze praktická. Výchozím materiálem, z něhož byly jednotlivé výrazy a jejich formy čerpány, byly zejména různé typy současných českých publicistických textů (tištěných a zejména elektronických), které se vyznačují jednak svou proměnlivostí a dynamičností, tak i snahou ovlivnit, či jinak přesvědčit svého adresáta právě díky tomu, že podávají aktuální informace k dnešnímu pandemickému dění a mají v tomto společensky vypjatém časovém období zejména agitační funkci, tj. veřejně přesvědčit lidi pro určitý cíl. Analýze na úrovni etymologické, ortografické a morfologické byly podrobeny především lexikální jednotky z textů psaných, ke kontrole a hodnocení výslovnosti výrazů již zaznamenaných z jazyka psaného byly použity mluvené projevy v hromadných sdělovacích prostředcích (rozhlas a televize, internet). Dalšími zdroji lingvistického materiálu byly *Nový akademický slovník cizích slov* (2007, dále jen NASCS), *Český etymologický slovník* (2015, dále jen ČES), ale také aktuální záznamy v internetovém neortodoxním slovníku neologismů *Čeština 2.0*, vytvářeném otevřenou komunitou. V tomto online slovníku můžeme najít zásobu nových slov, slangových, regionálních, trendových či jinak zajímavých výrazů současné češtiny, který jeho příznivci aktualizují každý den a který, mimo to, že provokuje češtináře již od roku 2009, také ukazuje, že „čeština má šmrnc, vtip i budoucnost“ (*O Češtině 2.0* 2020). Použité příklady novotvarů (většinou jde o tzv. *kufříková slova*, či *portmanteaux*, popřípadě anglickou terminologii *blends*) z tohoto „českého Urban Dictionary“ dokazují, jak je čeština hravá, tvárná a přirozená. Struktura článku je následující: Nejprve je stručně popsáno zastoupení novotvarů a internacionalismů v českém lexiku s důrazem na slova řeckolatinského původu (2). Následuje kapitola věnovaná příkladům slov původu domácího (3), jmenovitě výrazy všeslovanské a staročeské. Ve čtvrté části článku jsou uvedeny příklady slov, které mají internacionální charakter. Konkrétně se jedná o grécismy, latinismy, anglicismy, romanismy a germa-

nismy. Pátá kapitola zohledňuje funkční a stylovou platnost a aspekty užívání přejatých slov a novotvarů, jejich mezinárodní srozumitelnost, jednoznačnost a nezátíženost druhotnými významy. Článek je uzavřen shrnujícím závěrem.

2. Internacionalismy v českém lexiku obecně

Nejen v souvislosti s progresivním vývojem různých vědních disciplín, umění, sportu, obchodních styků a dalších oblastí se pro většinu jazyků stává nezbytností rozšiřování slovní zásoby o mnoho nových lexikálních prvků z cizích jazyků, zejména pak z angličtiny ať již přímo, či zprostředkovaně. Velké množství slov je v současné době mezinárodních, a proto srozumitelných jak pro odborníky specifických oblastí lidské činnosti a vědních oborů, tak i pro laickou veřejnost: jsou součástí názvosloví, jež vyjadřují přesný význam v daném oboru, všeobecně známé jednotky označující mnohdy jeden jediný jev, či neutrální pojmenování založené na teoretickém poznání. Důležitým zdrojem čerpání terminologických výrazů byly a stále jsou dva klasické jazyky, jejichž podstatný vliv je patrný ve všech evropských, ale i mnoha dalších jazycích – jsou to latina a řečtina. Na jejich základě byly vytvořeny a v případě potřeby se dodnes vytvářejí mnohé termíny, jež mají mezinárodní charakter a stávají se tzv. internacionalismy, tj. výrazy s celosvětovým rozšířením. NASCS definuje pojem internacionalismus následovně:

Slovo, výraz užívané ve více nepřibuzných jazycích určitého kulturního areálu, a to buď nadnárodní [...] nebo charakteristické pro určité místo [...] nebo uměle vytvořené zvláště z řeckých a latinských kořenů [...], internacionální slovo (Kraus 1995, s. 341).

Je tedy patrné, že pro internacionalismy je typická především jejich formální blízkost v grafickém zápisu, dále pak v morfologické, obsahové a stylistické složce jazykového kódování a z toho plynoucí blízká komunikační a funkční platnost, přičemž většinou se jedná o nadnárodní lexikální jednotky řeckolatinského původu. Tyto nám v dnešní době ve velké míře zprostředkovává především angličtina ja-

ko světový, odborný či prestižní jazyk. Internacionalismy a potažmo anglicismy proto neodmyslitelně patří také k procesu internacionalizace jakožto obecné tendence ke společnému mezinárodnímu vyjadřování a snahy o užívání mezinárodních prostředků komunikace.

Cílem etymologického nahlédnutí je odhalení původu slov, přičemž při odhalování nás zajímá nejen původní, vnitřní forma slova a motivace jeho tvoření (výrazy původu domácího, např. *rouška, náhubek*), ale především analýza výpůjček z jiných jazyků (výrazy původu cizího, internacionalismy, např. *koronavirus, covid-19*), kdy je třeba zkoumat dané slovo dále, než odkud pochází primární výpůjčka. Přestože řada nově přejatých výrazů ještě není ve slovníkových a dalších lingvistických příručkách stylisticky vyhodnocena, je nutné je do analyzovaného materiálu zahrnout také, protože mají povahu internacionalismů, tematicky se k obsahu článku vztahují a jejich výskyt v denním tisku či elektronických zdrojích již není ojedinělý, byť do českého jazyka v době vzniku citovaných slovníků ještě nebyly zařazeny. Tyto výrazy, např. *covid-19*, označují skutečnost natolik aktuální a vázanou na současné pandemické události, že bylo a stále je nezbytné nově vzniklé jevy pojmenovávat a v textech výrazivo užívat i přesto, že ještě nebylo oficiálně kodifikováno slovníkovými příručkami v době jejich vzniku. Díky neustálé proměnlivosti a dynamické povaze slovní zásoby češtiny si text článku neklade za cíl popsat veškeré termíny a internacionalismy z období covidové epidemie, spíše nabízí nahlédnutí a krátký přehled toho, jak excerpovaná pojmenování v daném časovém rozmezí fungují a jakým způsobem ji aktivní uživatelé aplikují do publicistických textů.

V našem článku jsou zahrnuty termíny soudobé a pro srovnání i výrazy starší. V hojném počtu jsou zastoupena také kompozita hybridního charakteru, která byla dlouho v češtině odmítána jako pojmenování nesprávná či nespisovná (srov. Svobodová 2007, s. 86–98). Nicméně při způsobu a postupu jejich tvoření a následné funkčnosti těchto pojmenování v rámci profesní mluvy či zájmových slangů nelze popřít jejich vysoce produktivní charakter odrážející současné dění. Některé výrazy jsou pro názornost uvedeny v příkladových

větech z vybraných excerpovaných článků (odkazy na ně jsou uvedeny v poznámce pod čarou a v seznamu literatury a elektronických zdrojů), či příklady uvedenými přímo ze zdrojového slovníku *Čeština 2.0*. Příkladové věty z tohoto slovníku jsou opatřeny hvězdičkou umístěnou na začátek věty (**Příklad věty s hovorovým výrazem »koronáče«.*), neboť obsahují hovorové výrazy, které nejsou součástí standardní slovní zásoby.

3. Výrazy původu domácího

Výrazy původu domácího jsou slova k danému cíli nově vytvořená z prostředků příslušného národního jazyka, např. *rouška* může znamenat 1. (jemný) závoj, 2. průsvitná (sterilní) tkanina, 3. ústenka, 4. Pláštík, 5. plena, 6. přeneseně entita snižující možnost všimnout si něčeho.

Z období koronavirové pandemie dále uvádíme příklady slov všeslovanských a staročeských. Výrazy *v š e s l o v a n s k é*, např. *ústenka* (*Ústenka neobsahující latex s velkou filtrační schopností, perfektně prodyšná a vhodná i pro alergiky.*; *Ústenky 50 ks bílé* 2020) a *náhubek* (*Jsmen nuceni nosit náhubek.*; *Pryč s náhubky...* 2020), najdeme v ČES pod heslem *huba* (16. st., svou formou i významem se opírá o jiná slova, zde *ústa* – 14. st. – popřípadě *tlama, houba* na základě určitých shodných významových rysů – něco měkkého, napuchlého), zde oba excerpované výrazy použité spíše hanlivě. Slovník neologismů *Čeština 2.0* uvádí také novotvary typu *náhubenka* (ve významu *rouška/ústenka/respirátor, ochrana při koronavirové epidemii*), *nahubník* (podle zmíněného slovníku ve významu *respirátor*) či hybridní kompozita (viz také níže) *ústplenka* (< všesl+sln) (**Ach jo, zase jsem si doma zapomněl ústplenku.*) a *výhrouška*, přičemž ČES uvádí tvar *výhrůžka* pod heslem *hrůza*, následným tvořením se staročeským slovem *rouška* (viz níže) pak ve slovníku *Čeština 2.0* ve významu *hlášení, ať si lidé nasadí roušku* (**Kvůli tomu chlapovi bez roušky pouštěli zase v metru výhroušku.*).

Výrazy *s t a r o č e s k é*, např. *rouška* (*Od středy se v Praze rozšíří povinnost nosit roušky v obchodech a nákupních centrech.*; *Praha*

rozšiřuje nošení... 2020), v ČES pod heslem *roucho* (snad vychází ze stejného kořene jako *rouno*, *rvát* a vykládá se jako »nepřátelům« *servaný* či *vyrvaný oděv*, přičemž dnešní zdobnělina pochází ze staročeského *rúcha*. Ze staročeských hesel *šetřiti* (dbát na něco, pozorovat, mít ohled) a *koukat* (do stč. přejato z německého *gucken*, *kucken*) máme odvozeniny substantivizovaných adjektiv náležící do drobné sémantické skupiny názvů platů, dávek a poplatků, tj. *ošetřovné* (*S ohledem na uzavření prvních stupňů základních škol v ČR dne 14. 10. 2020, budou moci rodiče dětí mladších 10 let žádat o ošetřovné z důvodu uzavření školy.*; *Krizové ošetřovné* 2020) a *vkukné* (*Klasické vstupné vybírat nemůžeme, ale dobrovolné »vkukné« do našeho virtuálního kloboučku ano.*; *Divadlo Mír...* 2020) – viz také analogicky vytvořené *kovidné/covidné* níže. Slovník neologismů *Čeština 2.0* pak uvádí řadu novotvarů typu *rouškárna* (1. obchod s ochrannými rouškami, maskami, respirátory a dalším vybavením proti koronaviru, 2. místo, kde se podomácku šíjí roušky na ochranu před koronavirem), *rouškomil* (člověk, který nosí roušku i při činnostech, při nichž to není povinné), *rouškokaz* (opak *rouškomila*, tj. člověk, který se neobtěžuje nosit roušku v čase koronavirové pandemie, ačkoli je to nařízeno), *rouškoprd* (člověk, který ví vše o vládních nařízeních ohledně koronavirové epidemie), *rouškovláda* (vláda během koronavirové epidemie), *serouška* (1. rouška, jejíž nošení vám už začíná vadit, 2. deprese z nouzového stavu během koronavirové epidemie), *ústenka* (1. rouška, 2. jízdenka do Ústí nad Labem) atp.

4. Výrazy původu cizího

Výrazy původu cizího jsou slova přejímaná z určitého cizího jazyka v závislosti na způsobu či cestě šíření určitého oboru, kultury atp. Jsou to např. sportovní anglicismy *aut*, *foťbal*, *hokej* či příklady výpůjček z oblasti IT jako *hardware*, *software*, *toner* atd., jejichž hlavní výhodou je jednoznačnost a přesný význam.

V této skupině přejatých slov se nachází 1. slova přejatá, v češtině adaptovaná a zachovávající si základní rysy výchozího jazyka v oblas-

ti pravopisu a částečně i výslovnosti, zařazená morfologicky, např. substantivum *coronavirus*, adj. *koronavirový*, 2. slova pravopisně počestěná, ale zároveň také stále pociťovaná jako cizí, neboť označují méně běžnou skutečnost, např. *epidemie*, *vakcína*, *hygienik*, 3. pravopisně rozkolísaná, vyskytující se ve více pravopisných podobách, např. *coronavirus* – *koronavirus*, 4. výrazy plně zdomácnělé, přizpůsobené českému jazykovému prostředí natolik, že se vytratilo povědomí o jejich cizím původu, např. *maska*, 5. výrazy hybridní, u nichž se spojilo působení dvou či více jazyků, např. *dezinfekce* (< f+l), *epicentrum* (< ř+l), *krize* (< něm < středolat < ř) a 6. kalky/doslovné překlady, např. *expert* – *odborník*.

Některé z následujících pojmenování jsou z důvodu názornosti uváděny v běžně vyskytujících se kolokacích gramaticko-sémantických kombinací slov, přičemž analyzovaná složka kolokátu je vždy v kurzívě. Taktéž analyzovaná složka uvedených hybridních kompozit je v kurzívě. Původ slov, včetně zprostředkovaných, se opírá o významy v NASCS.

Grécismy, např. *pandemie* (*Zatímco celosvětovou pandemií vyhlásila WHO 11. března 2020, epidemií covid-19 v České republice podle dostupných informací nikdo nevyhlásil*; *Statistik...* 2020), *epidemie*, *hygienická opatření/stanice*, *mechanické dýchání*, selhání *orgánů* atd. Některé grécismy nám zprostředkovala latina prostřednictvím němčiny, např. koronavirová *krize* (< něm < středolat < ř), jiné také francouzština, např. přehnaná *panika* (< f < ř). Slovník neologismů *Čeština 2.0* nabízí hybridní novotvary obsahující komponent řeckého původu *hepčidemie* (epidemie chřipky), *pandemáček* (dítě počaté v době koronapandemie), *pandemimino* (dítě narozené během pandemie koronavirového onemocnění covid-19) atp.

V současné české slovtvorbě představují poměrně produktivní a komunikačně důležitou součást slovní zásoby zejména mezi názvy odbornými, slangovými a neologickými také kompozita (slova tvořená ze dvou nebo více slovtvorných základů slovtvorným skládáním) a hybridní kompozita (vznikající skládáním slovtvorného základu domácího a cizího, respektive skládáním komponentů ze dvou

či více jazyků), např. *epicentrum* (<ř+l). Jedním z typů produktivních komponentů subordinačních složenin v pořadí determinans (složka určovaná) – determinatum (složka určující) jsou např. kompozita *virologie, epidemiologie, vakcinologie, infektologie, imunologie, pneumologie* atp., kde *-logie* (<ř) tvoří druhou část složených slov označujících nauku, vědu či vědní obor. Podobně je tomu s kompozity, kde druhá část *-log* (<ř) označuje odborníka, teoretika či vzdělance v oboru, např. *virolog, epidemiolog, infektolog, vakcinolog* atd., či u přechýlených feminin s derivační příponou *-ka* (zde varianta *-ložka*), např. *viroložka, epidemioložka, imunoložka, infektoložka* či *pneumoložka* (*Stejná viroložka, která jako jediná z prvních testovala »lidi z ulice«*; *Viroložka Peková...* 2020). Příkladem novotvarů zaznamenaných v *Čeština 2.0* je kompozitum typu *pandemagog* (<ř+ř), tj. papaláš zneužívající paniky okolo pandemie koronaviru (Covid-19) k dosažení politických cílů, nebo hybridní kompozitum *koronalog* (<l+ř), tedy odborník na koronavirus. Vzhledem k racionalizační tendenci ve vyjadřování se přejatá a hybridní kompozita užívají v odborném stylu a v publicistice z důvodu jazykové ekonomie, neboť jsou, oproti domácím víceslovným pojmenováním či opisům, které mnohdy snižují přehlednost textu, přesnější a funkční. Srovnáme např. slovo *epidemiologie* a jeho český význam 'obor zabývající se studiem příčin, vzniku a zákonitostí šíření infekčních chorob, jejich prevencí a likvidací'.

L a t i n i s m y, např. *koronavir(us)* (*Česká republika má v těchto dnech nejvyšší tempo nákazy koronavirem ze sousedních zemí*; *Nový rekord...* 2020), *vir(y)*, *virus*, *viróza*, *expert*, *infekce*, *inkubační doba*, *chirurgická rouška*, *imunitní reakce*, *akutní selhání orgánů*, *vakcína*, *plicní ventilace*, *respirátor* atd. Latinismy k nám pronikaly již od pračeštiny pod vlivem či prostřednictvím jiných evropských jazyků, zejména němčiny, francouzštiny a v současné době také angličtiny, např. adjektiva *globální reakce* a *lokalizovaná epidemie* (< f < l), popřípadě substantivum *dezinfekce* (< f+l). Slovník neologismů *Čeština 2.0* uvádí následující novotvary patřící do nestandardní slovní zásoby vzniklé v období pandemie: *koronáč* (slangový výraz pro koro-

navirus), *koronáče/koronky* (koronavirové školní volno/koronavirové prázdniny, období distančního vyučování), *koronaut* (zdravotník oblečený do ochranného oděvu při koronavirové epidemii, který tak vypadá trochu jako kosmonaut), *koronasinfekce* (dezinfekce proti koronaviru), *pandavirus* (čínský koronavirus), *povírazení* (oslava po vyléčení koronavirové infekce covid-19), *vakcína* (vakcína vyrobená v Číně) atp.

A n g l i c i s m y, např. *covid-19* či *wuchanský koronavirus*, který vznikl z anglického spojení *coronavirus disease 2019* (*COVID-19 je onemocnění způsobené virem označeným jako SARS-CoV-2 nebo 2019-nCoV, zjednodušeně »koronavirus«*; *Covid-19 pod lupou* 2020). Zkratky typu SARS (z anglického *Severe Acute Respiratory Syndrome*, česky *těžký akutní respirační syndrom*) a MERS-CoV (z anglického *Middle East Respiratory Syndrome Coronavirus*, česky *blízkovýchodní respirační syndrom způsobený virem MERS-CoV*) pojmenovávají druhy virů, jež spojuje jejich vzhled, tj. typické uspořádání povrchu do tvaru sluneční korony. Mezi starší anglicismy, které se současnou situací souvisí, řadíme zkratku Světové zdravotnické organizace *WHO* (z anglického *World Health Organization*, česky též *SZO*) či angličtinou zprostředkovaný termín *test* (< a < l). Ve slovníku *Čeština 2.0* jsou zaneseny např. výrazy *cov-office* ([kof ofis] práce z domova, tzv. home office, nařízená vedením firmy kvůli šíření koronavirové infekce covid-19: **Příští týden se asi nepotkáme, od pondělí jsem na cov-officu.*), či hybridní kompozita *koviduvzdorný/coviduvzdorný* (odolávající covidu-19, příp. omezením s koronavirovou epidemií spojeným), *kovidržka* (nesprávně nasazená ústenka či rouška), *kovidonoce/covidonoce* (Velikonoce v době koronavirové epidemie/podle onemocnění covid-19), *lockdown*, ([lokdaun] kompletní karanténa/izolace celé země), *zoomáždění* ([zůmáždění] virtuální setkání na Zoomu), deminutivum *kovídek/covídek* (koronavirové onemocnění covid-19), popřípadě substantivizované adjektivum *kovidné/covidné* (finanční podpora nebo náhrada, vyplácená za účelem zmírnění ekonomických dopadů koronaviru/covid-19, vytvořeno analogicky k *ošetřovné* – viz také výše) atp.

R o m a n i s m y pronikaly do češtiny z francouzštiny, italštiny a španělštiny, přičemž velmi často šlo o přejímání prostřednictvím němčiny. Z francouzštiny pochází např. *karanténa* (soubor opatření zabraňujících rozšíření infekčního onemocnění ... k izolaci osob nebo zvířat), z italštiny pak *riziko* (nebezpečí). Francouzština a italština nám, velice často přes němčinu, zprostředkovaly termíny typu *maska* (< f < arab), *izolace* (< f < it) a *panika* (< f < ř). Přes němčinu k nám z francouzštiny pronikl také původně vulgárnělatinský výraz *trasa*, ovšem odvozené *trasování kontaktů* je spíše kalkem k anglickému *contact tracing*, stejně jako *chytrá karanténa* a *clever quarantine*. Slovník *Čeština 2.0* uvádí hybridní novotvary typu *pitomaska* (< stč+f < arab), tj. rouška, jejíž nošení je krajně obtěžující, *koroizolace* (< l+f < it), tj. uzavření hranic nebo zákaz vycházení z důvodu koronavirové epidemie (**No, tak jsem slyšel, že koroizolace bude i v USA.*), *koronapanika* (< l+f < ř), tj. strach z šíření koronavirové epidemie (**Bacha na koronapaniku, přesně na to totiž pandemagogové čekají!*), *prymuladona* (< VJ+it), 1. politik s papalášskými manýry; podle ministra zdravotnictví Romana Prymulu, který porušil vlastní koronavirová opatření (**Nesnáším prymuladony, kteří kážou vodu, ale pijí víno – nebo spíš pivo a dva rumy.*), 2. domýšlivec, který je rád středem pozornosti médií, stejně jako hlavní epidemiolog Roman Prymula (**Včera byl na ČT u Jilkový, dneska na Barrandově u Soukupa a zejtra má zas bejt na primě, to je fakt hrozná prymuladona!*).

G e r m a n i s m y a němčina obecně hrála v procesu přejímání cizojazyčných výpůjček do češtiny svou důležitou roli již od pračeštiny až po rok 1945, např. staročeské *koukat* z německého *gucken/kucken* či zprostředkovaný a pro ideologické účely zprofanovaný výraz *Kuratorium* (< l) z doby protektorátu (označení organizace, která sloužila k výchově mládeže podle nacistického vzoru a která nahradila zakázaný skauting a Sokol), hovorový výraz *plac* (ve významu *místo* či *prostor* z něm. *der Platz*). Pozdější přejímky jsou spíše ojedinelé, např. *bundesliga*. Máme zde výrazy spisovné, slangismy, argotismy i vulgarismy. V současné době se hojně používá výraz *Kurzarbeit* jako jedno z vládních opatření v době koronakrize. Tento pojem se týká

zkrácení pracovní doby, kdy zbytek mzdy zaměstnancům místo zaměstnavatele proplácí stát. V anglofonních zemích se užívá spíše termínů *short-time working/short-time work scheme* atp. V obou případech lze německý i anglický výraz v češtině nahradit slovním spojením *zkrácená pracovní doba*. Slovník *Čeština 2.0* uvádí novotvary *placovat*, tj. bezcílne se pohybovat po place a předstírat práci (**Dnes bych raději jenom postával schovaný za barem, ale je tu šéf, tak musím placovat.*), *šprýmula* (odvozený z německého *der Spaß*) ve dvou významech 1. šprýmař v době koronavirové; odkaz na hlavního epidemiologa Romana Prymulu (**Ty jsi mi ale šprýmula!*), 2. přezdívka Romana Prymulu kvůli jeho nařízením v boji s koronavirem (**Šprýmula včera obrátil a říkal, že se budeme promořovat.*)

5. Funkční platnost a aspekty užívání přejatých slov a novotvarů

Z předchozího konstatování a uváděných příkladů má být patrné, že současný český jazyk obsahuje jak starší výpůjčky (zde také přejímky, slova cizího původu atp.), již adaptované, tak výpůjčky nově přejaté, procházející procesem počešťování, kdy se adaptuje jejich forma, vyjasňuje funkčnost a stylová platnost, přičemž mnohé z nich netvoří součást standardní slovní zásoby. Tam, kde vedle cizího pojmenování existuje i jeho český ekvivalent, výpůjčka a český výraz si mohou vzájemně konkurovat (např. *expert – odborník*), případně se některý z nich postupně přestává užívat či jeho význam se posouvá. Srovnajme například přejímku *maska* (1. ochranná maska/rouška/ústenka/respirátor, 2. škraboška) a český výraz *rouška* (1. ústenka, ale také 2. závoj, 3. pláštík, 4. plena, 5. přeneseně entita snižující možnost všimnout si něčeho atp.). Není pochyb o tom, že v terminologické oblasti jsou přejímky výhodné z důvodu své mezinárodní srozumitelnosti (např. *covid-19, maska*), nezatiženosti druhotnými významy (pro srovnání např. *maska* vs. *ústenka* (1. *rouška*, 2. *jízdenka do Ústí nad Labem*, např. *Prosím, dvě ústenky na příští vlak; ústenka 2020*), a jak jsme se pokusili ukázat výše v našem příspěvku, větší schopností vytvářet slovtvorné derivace a odvozeniny, neboť dvojslovné či víceslovné výrazy domácí jsou zcela jistě v nevýhodě. Různými hle-

disky užívání přejatých slov v češtině se zabývá řada českých lingvistů. V dnešní době většinou převažuje názor, že vhodně užívaná převzatá slova, za něž neexistuje český ekvivalent, jsou nezbytná a ve své podstatě také prospěšná. Podle autora webového slovníku *Čeština 2.0* Martina Kavky proniklo na jaře roku 2020 do češtiny více než čtyři sta nových slov souvisejících právě s koronavirovou krizí. Díky novým slovům se podle něj společnosti daří trochu „upustit páru“ (*Koronaut, rouškomil či netkafé... 2020*). Ukazuje se v nich nejen názor společnosti, ale především určitá hravost, nadhled a nadsázka, ale také citové zabarvení promluvy. Většinou jde o slova jednoduchá a výstižná, neboť nám pomáhají rychle se vyjádřit, např. *covidárium* [kovidárium], tj. nemocniční oddělení pro pacienty s koronavirovým onemocněním covid-19, nebo *koronárium* 1. oddělení v nemocnici vyčleněné pro pacienty s koronavirem, 2. open space kancelář. Český jazyk, byť není jazykem světovým a tudíž ne všem srozumitelný, je v tomto ohledu velice tvárný, neboť nám umožňuje neologismy a internacionalismy bez potíží skloňovat, časovat, skládat a vzájemně kombinovat, přidávat předpony a přípony a přitom stále působit přirozeně, nenásilně a neuměle. Důkazem jazykové kreativity mohou být i příklady na úrovni frazeologické, např. žertovné pozdravy *čus virus* a *dobrou s korou*, popřípadě slovní obrat senátora a lékaře Žaloudíka „Čeká nás doba covidí, co se jen tak nevidí. A virus za to nemůže.“ (*Čeká nás doba covidí... 2020*). Až čas ukáže, zda se v budoucnu ujmou také některé další termíny spojené se současnou nelehkou dobou, protože stejně tak, jako máme dobu před Kristem a po Kristovi, či dobu předbělohorskou a pobělohorskou, budeme možná označovat právě toto období české historie jako dobu *předkovidí* a *pokovidí*, neboť důsledky této „bitvy proti zákeřnému viru“ mají zásadní vliv na politické, společenské i kulturní dění nejen u nás, ale celosvětově.

6. Závěr

Česká slovní zásoba se neustále progresivně vyvíjí a obohacuje o novotvary nejen z cizojazyčných přejímek, ale také o novotvary svým původem staročeské a všeslovanské. Přejatá a nově utvořená

slova jsou nejen součástí odborných textů, ale často pronikají přes slangovou nebo argotickou vrstvu do běžné komunikace. Jedním z důvodů, proč výpůjčky do češtiny přijímáme je, že daný výraz potřebujeme, neboť pro něj nemáme vhodnější výraz domácí, mnohdy je výpůjčka trefnější než existující domácí ekvivalent, je kratší, úspornější, praktičtější a třeba i lépe zní. Naopak tam, kde je cizojazyčné pojmenování v rozporu s krátkostí, srozumitelností či přesností, prosazuje se v přijímacím jazyce jen stěží. Velmi důležitým důvodem užívání cizojazyčných prvků zůstává jejich mezinárodní charakter a snadná slovtvorba, která je důležitá jak z pohledu jazykové ekonomie, tak z pohledu mezinárodního porozumění. V současné době jsme také svědky toho, jak klasické akademické tištěné slovníky rychle stárnou, a než se dočkají svého vydání, tak některá slova již novotvary nejsou, neboť se stala součástí běžné mluvy. Jiná naopak vymizí úplně. Také náš příspěvek, který se v době svého vzniku snaží pouze nepatrně odrážet aktuální změny ve slovní zásobě, nebude stále tak aktuální a mnohé zde uvedené výrazy mohou v krátké době působit zastarale nebo nesrozumitelně. Ani v případě dnešního dění ovšem důležitost odborných jazykových publikací a slovníkových příruček zcela vyloučena není, jak se o tom ostatně s trochou nadsázky zmiňuje i lexikograf Michal Škrabal z Ústavu Českého národního korpusu FF UK, na jehož rozhovor pro online magazín UK iForum můžeme navázat:

Současná krize mimo jiné ukazuje, že, navzdory všemožným kecávkům a rozumbradům potřebujeme lidi vzdělané a odborně profilované, že se zkrátka neobejdeme bez specializace. Dnes je zapotřebí epidemiolog, zítra to bude třeba entomolog a kdoví, pozítří možná etymolog (*Rouškomil, koronaut, harantěna... 2020*).

Nejen etymolog, ale i řada jeho dalších kolegů, kteří lingvisticky bádají, ke své práci potřebuje pracovní nástroje, jimiž právě tato díla jsou a i nadále zůstanou.

Použité zkratky a symboly

a	z angličtiny	ř	z řečtiny
arab	z arabštiny	sln	ze slovinštiny

f	z francouzštiny	stč	ze staročestiny
it	z italštiny	středolat	středolatinšký výraz
l	z latiny	všesl	všeslovanský výraz
něm	z němčiny	VJ	z vlastního jména
*	příkladová věta uvedená ve slovníku <i>Čeština 2.0</i> obsahující hovorový výraz, který není součástí standardní slovní zásoby		

Literatura

- Durkin P., 2014, *Borrowed Words: A History of Loanwords in English*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Entlová G., Malá E., 2020, *The occurrence of anglicisms in the Czech and Slovak lexicons*. „X_Linguae European Scientific Language Journal” 13, č. 2, s. 140–148.
- Filipец J. et al., 2006, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- Görlach M., 1994, *A Usage Dictionary of Anglicisms in Selected European Languages*. „International Journal of Lexicography” 3, s. 233–246.
- Haugen E., 1950, *The analysis of linguistic borrowing*. In: *JSTOR*. Online: <https://www.jstor.org/stable/410058>.
- Kraus J. et al., 2007, *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Krčmová M., 1994, *Fonetika a fonologie. Zvuková stavba současné češtiny*. Brno: FF Masarykova Univerzita.
- Malá E., 2005, *Anglicizmy v slovní zásobě slovenského a ruského jazyka*. In: *Lingua et communicatio in Sphaera Culturae*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 87–92.
- Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Rejzek J., 1993, *K formální adaptaci anglicismů*. Online: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7106>.
- Sochová Z., Poštolková B., 1994, *Co v slovnících nenajdete*. Praha: Portál.
- Srpová H., 2001, *Impakt sociálních faktorů na vývoj českého lexika konce 20. století*. In: *Český jazyk a literatura na sklonku XX. století, Walbrzych: PWSZ*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 227–232.
- Svobodová D., 2007, *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Vachek J., 1962, *K otázce vlivu vnějších činitelů na vývoj jazykového systému*. „Slavica Pragensia” IV, s. 35–46.
- Vachek J., 1986, *Some Remarks on English Loans in Czech Sports Terminology*. In: *English in Contact with Other Languages*. Budapest: s. 25–30.

Netografie

Cambridge Dictionary, 2020. Online: <https://dictionary.cambridge.org>.

Čeká nás doba covidí, co se jen tak nevidí. A virus za to nemůže. In: *Echo24.cz*, 2020. Online: <https://echo24.cz/a/SiR3P/ceka-nas-doba-covidi-co-se-jen-tak-nevidi-a-virus-uz-za-to-nemuze-rika-zaloudik> [cit. 3.10.2020].

Český národní korpus, 2020. Online: <https://www.korpus.cz>.

Čeština 2.0, 2020. Online: <https://cestina20.cz>.

Covid-19 pod lupou, 2020. In: *iDNES.cz/ZPRAVODAJSTVÍ*. Online: <https://www.idnes.cz/koronavirus> [cit. 5.10.2020].

Divadlo Mír. Podpořte Mír, 2020. Online: <https://www.divadlomir.cz/podporuji> [cit. 9.10.2020].

Koronaut, rouškomil či netkafe. Epidemie koronaviru mění v Česku slovník, přibýly stovky slov, 2020. In: *Lidovky.cz*. Online: https://www.lidovky.cz/domov/koronaut-rouškomil-ci-netkafe-epidemie-koronaviru-meni-v-cesku-slovník-pribýly-stovky-slov.A200429_203142_In_domov_ele [cit. 30.05.2020].

Krizové ošetřovně, 2020. Online: <https://www.mpsv.cz/osetrovne> [cit. 21.10.2020].

Merriam-Webster Dictionary, 2020. Online: <https://www.merriam-webster.com>.

Nový rekord. V Česku ve čtvrtek přibýlo 680 nakažených covidem, 2020. In: *iDNES.cz/ZPRAVODAJSTVÍ*. Online: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/koronavirus-covid-cesko-statistiky-rekord-nakazeni.A200904_051330_zahranicni_bro [cit. 4.09.2020].

O Češtině 2.0. In: *Čeština 2.0.*, 2020. Online: <https://cestina20.cz/o-cestine-2-0> [cit. 4.09.2020].

Praha rozšiřuje nošení roušek. Povinné budou v obchodech a ve školách, 2020. Online: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zdenka-jagrova-hygiena-praha-situace-koronavirus.A200904_132155_domaci_aug [cit. 4.09.2020].

Pryč s náhubky! V Berlíně vyšly na protest proti opatřením do ulic tisíce lidí, 2020. Online: https://www.denik.cz/ze_sveta/pryc-s-nahubky-berlin-koronavirus-20200801.html [cit. 4.09.2020].

Rouškomil, koronaut, harantěna ... S koronavirem vzniklo 400 nových slov. In: *i Forum. Online magazín Univerzity Karlovy*, 2020. Online: https://iforum.cuni.cz/IFORUM-16752.html?fbclid=IwAR3HJpYBW0dLaSHXfIE9JesPYT1Sxetx9IppcsleXeFjxbb94L_L-4Nakvs [cit. 28.04.2020].

Statistik: V Česku epidemie nebyla a není. Proto nevíme, kdy »skončí«, 2020. In: *iDNES.cz/MAGAZÍNY*. Online: https://www.idnes.cz/techne/veda/koronavirus-v-cr.A200521_094935_veda_mla [cit. 4.09.2020].

Ústenka, 2020. In: *Čeština 2.0*. Online: <https://cestina20.cz/slovník/ustenka/> [cit. 5.10.2020].

Ústenky 50 ks bílé, 2020. Online: <https://www.pilulka.cz/ustenky-50ks-bile> [cit. 1.11.2020].

Viroložka Peková: Koronavirus jde testovat i za mň, stát by je mohl laboratorím dotovat, 2020. In: *iROZHLAS.cz*. Online: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/koronavirus-v-cesku-testovani-laboratore-sona-pekova_2005181951_tef [cit. 6.09.2020].